Tabel LXV: Äride arv Tartus 1807.

Le nombre des magasins en 1807. Dans le I quartier de la ville: au grand marché; au centre de la ville; dans le II quartier de la ville, au centre de la ville et autour du marché; sur la chaussée du Riga, plus éloigné du centre; dans le III quartier de la ville.

I linnajaos:	Suurel turul	27 poodi	33 poodi
	linnakeskmes	6 „	
II linnajaos:	linnakeskmes ja turu ääres	4 poodi	14 poodi
	Riia postmaanteel . . .	8 „	
	kaugemal	2 „	
III linnajaos:	Narva (Peterburi) teel ja postmaanteel ning Tallinna maanteel	6 poodi	12 poodi
	linnakeskme ääres ja suurel Holmil	5 „	
	kalmistu juures	1 „	
		Üldse 59 poodi,	

s. o. 59 äri umbes 6500 elaniku kohta (1802. a. 5500 elanikku, 1816. a. 7376 el.) ehk keskmiselt 110 elaniku kohta 1 äri-ettevõte. Samuti väike oli käsitööstus: isegi sajandi teise poole alul (1860) oli Tartus kõigest 44 käsitöö-ettevõtet ja 2 sigarivabrikut (217), s. o. 46 tööstus-ettevõtet umbes 17 000 elaniku kohta (1854. a. 12 816, 1867. a. 21 014 elanikku), tähendab keskmiselt 400 elaniku kohta 1 tööstus-ettevõte (1922. a. keskmiselt iga 100 elaniku kohta 1 tööstus-ettevõte). Sellal kui 1860. a. ligikaudu iga 60-nes elanik oli käsitööline, seob tööstus endaga tänapäeval (1922, vt. VII tabel) umbes 30% linna elanikest. Arusaadav: asula oli suuremaist kaubaliiklemisteist eemal ning valdavalt ülikoolilinnaks, administratiivseks keskuseks ja rahameeste asupaigaks ega suhelnud ka lähistagamaaga toodanguvahetuses kuigi suurel määral. Tollal elas tagamaa peaaegu kinnist kodumajandust, kuna ta tulundus oli veel täielikult keskajast päritud olekus kogu oma külakogukondlikkuse ja ühismaapidamisega (210).

Säärases olukorras oli XIX sajandi keskpaigas Tartu väikelinnana. Siitpeale kasvab ta siirelinnaks ja osutab järsku kiirendatud tõusutempot (vt. diagr. 184). Õieti ürgabki moodis asula tollest ajast, ja siitpeale on teissugused tegurid ta välimuses ning olemuses määravaks saanud. Need faktorid on valdavalt kahesugused: a) muudatused tagamaal ja b) muudatused linnas eneses, milledele vastavad a) asendiline toiming ja b) lokaalne toiming.

a) XIX sajandi II poole sotsiaalset pilti iseloomustab tagamaa ühiskondlik murrang sotsiaalsete reformide tagajärjel (külakogukonna-maade jagamine, raharendi sisseseadmine ja päriseksostud, vt. lähemalt ajalooline osa), mis ühelt poolt tagamaa jõukust tõstsid ning suletud kodumajanduse hävimisel lahtise saaliva tulunduse lõid, teiselt poolt aga maalt linna pagemist (Landflucht) soodustasid.

b) Linnas võttis 1870. a. linnaseadus (hakkas kodumaal maksma 1877. a.) kodanikkonnalt korporatiivse korralduse (427). Vastavalt maajõukuse ning nõuete tõusule kasvas linnaline kaubandus ning tekkiv tööstus, mida erikordselt päristas linna liiklemisasendi paranemine ehitatavate kunst-teede läbi. Kohl'il (94) on õigus: Hästi kasutatav kunst-tee mõjub just niisama tugevasti

Tartu, lk. 375